

● دوره سوم از سال ۱۳۲۰ (تشکیل وزارت کشاورزی) تا سال ۱۳۴۱ (تصویب ملی شدن جنگلها)

پس از سقوط حکومت رضاخان در سال ۱۳۲۰،

هیأت حاکمه وقت، در صدد گسترش تشکیلات
بوروکراسی و نظام اداری خود بر سراسر کشور برآمد و
همین امر، منجر به توسعه و افزایش تشکیلات اداری
دولتی شد.

اداره کل کشاورزی که تا آن زمان تحت
سرپرستی وزارت اقتصاد ملی قرار داشت، به وزارت
کشاورزی تبدیل شد. همچنین این وزارتخانه،
عهده‌دار اداره امور منابع طبیعی کشور بود.

پس از تبدیل اداره کل کشاورزی به وزارت
کشاورزی در شهریور ۱۳۲۰، اداره جنگلانی نیز،
در سال ۱۳۲۱، به اداره کل جنگلانی تبدیل شد و در
هریک از مناطق شمالی کشور، سازمان منطقه‌ای
جنگلانی تشکیل شد و زیر نظر رؤسای ادارات کل
کشاورزی انجام وظیفه می‌نمود. در بخشها نیز، شعب
جنگلانی تشکیل شد که تحت نظر مستقیم رئیس
جنگلانی قرار داشتند.

در فروردین سال ۱۳۲۱، هیأت وزیران، بنا به
پیشنهاد وزارت کشاورزی، مقرر نمود تا مدت ۶ ماه،
قطع چوب به کلی متوقف شود. و پس از آن بهره‌برداری
از جنگل طبق قانونی خواهد بود که وزارت کشاورزی
تهیه و به مجلس شورای ملی پیشنهاد نماید. در
همان سال، نخستین قانون راجع به جنگلها، مشتمل
بر ۱۸ ماده، به تصویب مجلس شورای ملی رسید و در
اواخر آن سال، اداره کل جنگلها از لحاظ تربیت و
تجهیز کادر فنی، برابر مصوبه هیأت وزیران و
اساسنامه شورای عالی فرهنگ، دو دوره کلاس کمک
مهندسی جنگل و یک دروه کلاس جنگلانی تأسیس
نمود و فارغ التحصیلان آنرا، برای تقویت کادر
مناطق جنگلانی به شمال کشور اعزام نمود. (۸، ص
۱۵)

در سال ۱۳۲۱، مرحوم مهندس ساعی، نشریه‌ای
در خصوص جنگل‌های ایران (از طرف وزارت
کشاورزی - اداره جنگلانی)، تهیه و نشر نمود. این
نشریه که حاوی اطلاعات و گزارشهای مفیدی بود،

اولین نشریه به زبان فارسی درباره جنگل‌های ایران به
حساب می‌آید. (۵، ص ۱۸)

در اواخر سال ۱۳۲۷، هیأت وزیران با صدور
تصویب‌نامه‌ای با تأسیس بنگاه جنگلها موافقت نمود.
همانگونه که در نمودار شماره (۳) مشخص شده است.
سازمان بنگاه در مرکز شامل ۴ قسمت به شرح ذیل
بوده است.

۱- قسمت بررسیها و آموزش و ترویج، شامل ۳
اداره، به نامهای:

- اداره بررسیهای جنگل
- اداره بررسیهای مراتع
- آموزش و نگارش و ترویج

۲- قسمت فنی

۳- قسمت بازرگانی و صنعتی

۴- قسمت اداری

در تشکیلات وزارت کشاورزی که در سال ۱۳۲۷
به تصویب هیأت وزیران رسید، قسمت جدیدی به نام
«قسمت منابع طبیعی کشاورزی» در سازمان جدید آن
وزارتخانه، گنجانیده شد که دارای وظایف زیر بود.

- ۱- حفظ و ازدیاد منابع آب و خاک
- ۲- حفظ و ازدیاد منابع جنگل و مرتع
- ۳- حفظ و ازدیاد منابع ماهی و حیوانات شکاری

قسمت منابع طبیعی کشاورزی همان گونه که در
نمودار شماره (۲) مشخص است، دو اداره کل به شرح
ذیل داشت:

- ۱- اداره کل بررسیها و آموزش ترویج منابع
طبیعی کشاورزی
- ۲- اداره کل حفظ و ازدیاد منابع طبیعی کشاورزی
- اداره کل بررسیها و آموزش و ترویج منابع طبیعی
کشاورزی، شامل ۵ اداره به شرح زیر بوده است:
- ۱- اداره بررسیهای آب و خاک
- ۲- اداره بررسیهای جنگل
- ۳- اداره بررسیهای مراتع
- ۴- اداره بررسیهای ماهی و حیوانات وحشی
- ۵- اداره آموزش و نگارش و ترویج

شرح وظایف و مسئولیت‌های ادارات فوق
در قسمتهای بعد آمده است. (ضمیمه ۱ و ۲)، (۹، ص
۲۰).

در سال ۱۳۲۹، سالنامه‌ای به نام سالنامه بنگاه

سیر تکامل و تطور ترویج منابع طبیعی در ایران

● تهیه و تدوین:
محمد هادی امیرانی

(از ابتدا تا انقلاب اسلامی)

● قسمت دوم و پایانی

جنگل‌ها، با فروش قبوض قبل از انتشار، از طرف کمیسیون انتشارات بنگاه جنگل‌ها برای شناساندن مسئولان اداره امور جنگلهای کشور و همچنین برای ارائه اقداماتی که از تاریخ تأسیس بنگاه جنگل‌ها تا پایان سال ۱۳۲۹ در زمینه حفاظت و اصلاح جنگل‌ها به عمل آمده بود، منتشر شد (ص ۵، ۲۹)

بنگاه جنگل‌ها در سال ۱۳۳۸، به سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور تبدیل شد و در همین سال، قانون جنگل‌ها و مراتع کشور به تصویب مجلسین سوار و سنا رسید. طبق این قانون، از این پس بهره‌برداری از جنگل‌ها (چه دولتی و چه خصوصی)، باید بر طبق اصول علمی و فنی باشد که توسط سازمان جنگلبانی ایران اعلام خواهد شد (ص ۵، ۲۰)

در نهایت در تاریخ ۱۳۴۱/۱۵/۲۷، قانون ملی شدن جنگلهای کشور از تصویب هیأت وزیران گذشت. بر طبق این تصویب‌نامه، عرصه و اعیان کلیه جنگل‌ها و مراتع و بیشه‌های طبیعی و اراضی جنگلی کشور، جزء اموال عمومی محسوب می‌شود و متعلق به دولت است. با تصویب این قانون و همچنین قوانین راجع به حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع کشور، فضای نوینی در تاریخچه سیر تحولات تشکیلات اداره امور منابع طبیعی کشور، گشوده شد.

روشنایی، بوم‌شناسی و نقشه جنگل‌ها و تخمین مساحت جنگل‌ها و حجم چوب و رویش درختان، مطالعه بهترین روش برای جلوگیری از ذغال سوزی، اجرای بیرویه دام، آتش‌سوزی و سایر عوامل تخریب جنگل، بررسی و آزمایش روشهای مختلف جنگلداری و تطبیق آنها با شرایط محیط، انتخاب روشهای مناسب برای برداشت جنگل، بررسی و آزمایش درختان، بومی و درختانی که ممکن است از کشورهای دیگر وارد شود، بررسی روشهای مختلف جنگل‌کاری و روشهای اصلاح و ازدیاد طبیعی جنگل‌ها، مطالعه روش علمی برای ترویج درختکاری در کشور، بررسی خطی‌مشی کلی سازمان جنگلبانی و مطالعه روش علمی برای ترویج درختکاری در کشور، بررسی خطی‌مشی کلی سازمان جنگلبانی و مطالعه درباره قوانین و مقررات جنگل و تطبیق آنها با اوضاع و احوال، مطالعه

مطالعه روشهای مختلف جنگلداری و تطبیق آنها با شرایط محیط، انتخاب روشهای مناسب برای برداشت جنگل، بررسی و آزمایش درختان، بومی و درختانی که ممکن است از کشورهای دیگر وارد شود، بررسی روشهای مختلف جنگل‌کاری و روشهای اصلاح و ازدیاد طبیعی جنگل‌ها، مطالعه روش علمی برای ترویج درختکاری در کشور، بررسی خطی‌مشی کلی سازمان جنگلبانی و مطالعه درباره قوانین و مقررات جنگل و تطبیق آنها با اوضاع و احوال، مطالعه

ماده ۲۶- اداره بررسیهای مراتع

وظایف این اداره شرح زیر است:

بررسی نوع گیاهان بومی و تعیین ارزش غذایی آنها و نوع دامی که از هر نوع علوفه بهتر استفاده می‌کند. بررسی مراتع از حیث ظرفیت، نوع دام، فصل چرا، نسبت هر یک از گیاهان مرتع، گیاهان سمی، ازدیاد طبیعی، دسترسی به آب و سایر اوضاع و احوال، تطبیق طرح مرتعداری با جنگلداری، مطالعه تعداد دام در هر منطقه و احتیاجات آنها از حیث آذوقه، عادات محلی و کلیه مسائل اجتماعی و اقتصادی که در

مرتعداری مؤثر است و بررسی طرق اصلاح مراتع

این اداره شامل دوایر زیر خواهد بود:

- ۱- دایره بررسی گیاهان مراتع
- ۲- دایره مرتع‌داری
- ۳- دایره اصلاح مراتع

ماده ۲۸- اداره آموزش و نگارش و ترویج

وظایف این اداره به شرح زیر است:

تعلیم و تربیت کارمندان برای مشاغل فنی، قسمت حفظ منابع طبیعی کشاورزی، تعلیم کارمندان، قسمت در ضمن اشتغال، نشر نتیجه بررسیها، آگاه ساختن عموم از فعالیتهای وزارت کشاورزی، در قسمت حفظ منابع طبیعی به منظور ایجاد حساسیت عقیده و جلب اعتماد و بستنایی مردم، آشنا ساختن عموم به ارزش اقتصادی و اجتماعی منابع طبیعی کشاورزی و تشویق درختکاری و مرتعداری و آنچه مربوط به طرق حفظ و ازدیاد و استفاده از منابع طبیعی کشاورزی می‌باشد. این اداره شامل دوایر زیر است:

۱- دایره آموزش و ترویج

۲- دایره نگارش و نشر

۳- دایره تحقیقات

وضعیت نامساعد منابع طبیعی در روند تخریب و فرسایش آن، طی دهه‌های اخیر، هشدار می‌دهد که پیکر این منابع خدادادی که زیربنای مدنیت و اقتصاد ملی این مرز و بوم محسوب می‌شود، در حال انقراض است و بقای آن در گرو همت و تلاش پیکیر و بسی‌وقفه مسئولان، برنامه‌ریزان و میلیونها نفر از افراد روستایی، عشایر و جنگل‌نشین است که در حال حاضر بیشترین ارتباط را با این منابع دارند. این امر زمانی امکان‌پذیر است که با گسترش فرهنگ عمومی از طریق آموزش و ترویج بهره‌برداری اصولی از این منابع، بدنبال تنویر افکار بهره‌برداران در جهت حفظ، احیاء و بهره‌برداری بهینه از این منابع پربرکت الهی باشیم.

در سال ۱۳۲۱، مرحوم مهندس سعادی، نشریه‌ای در خصوص جنگل‌های ایران (از طرف وزارت کشاورزی - اداره جنگلبانی)، تهیه و نشر نمود. این نشریه که حاوی اطلاعات و گزارشهای مفیدی بود، اولین نشریه به زبان فارسی درباره جنگلهای ایران به حساب می‌آید. (ص ۱۱۸)

در سال ۱۳۳۰، اولین مدرسه عالی منابع طبیعی وابسته به وزارت کشاورزی، با رشته جنگل‌داری و مرتع‌داری، به فعالیت نمود. در سال ۱۳۳۶ نیز، مدرسه منابع طبیعی کرکان، وابسته به وزارت علوم در همان رشته و در مقطع کارشناسی راه‌اندازی شد.

۲- دایره نگارش

۳- دایره ترویج

وظایف اداره آموزش و نگارش و ترویج:

الف- تعلیم کارمندان بنگاه در حین اشتغال

ب- تعلیم و تربیت کارمندان برای مشاغل مختلف

بنگاه

ج- نشر نتیجه بررسیها

د- آگاه ساختن عموم از فعالتهای بنگاه بمنظور

ایجاد حسن عقیده و جلب اعتماد و پشتیبانی آنان از

بنگاه

ه- آشناساختن مردم به فواید درخت و جنگل و

مرتج و ترویج درختکاری

● خط مشی

تأسیسه است آموزش عالی گام فنی بنگاه

جنگلها، در برنامه دانشکده کشاورزی گنجانیده شود و

آموزش مدارج پایین تر به وسیله بنگاه و طبق

برنامه‌هایی که به تصویب شورای عالی فرهنگ

می‌رسد، انجام شود.

در ترویج و نشر بررسیها، باید هدف اصلی، بکار

بردن وسیله باشد که اولاً در مردم علاقه ایجاد کند و

ثانیاً مطالب مفید به طرز قابل استفاده‌ای در دسترس

علاقتمندان قرار گیرد.

نوعار تبلیغاتی بنگاه، باید با صداقت و اجتناب از

خودستایی بی‌مورد باشد. انتشارات بنگاه باید به زبانی

پوشته شود که مورد پسند و قابل درک استفاده کنندگان

واقعی باشد.

از فیلم و وسایل جدید دیگر، برای آشنا ساختن

مردم به فواید جنگل و مراتع و ترویج درختکاری، باید

تا حد امکان استفاده شود.

وظایف ادارات:

الف- آموزش

۱- تأسیس کلاس مهندسی جنگل، برای تعلیم

مهندسين کشاورزی که در جنگلداری کار می‌کنند.

۲- تأسیس کلاس کمک مهندسی جنگل برای

کارکنان بنگاه.

۳- تهیه وسایل تعلیم، برای جنگلبانان به طو

۱- نشر نتیجه بررسیها

۲- نشر برنامه بنگاه

۳- نشر گزارشهای مفید که از طرف کادر فنی

بنگاه تنظیم می‌شود.

۴- تنظیم یک برنامه مفید تبلیغاتی در رادیو،

برای تشویق درختکاری در کشور و ایجاد علاقه در

مردم، نسبت به درختها، جنگلها و مراتع و آشنا

ساختن آنها به فواید این منابع ثروت کشاورزی

۵- نشر خبرهای بنگاه جنگلها به منظور آشنا

ساختن کارمندان بنگاه به فعالیتهایی که انجام

می‌شود و تشویق آنها به خدمتگزاری و تقویت حسن

همکاری و صمیمیت در میان آنها. این نشریه هر دو

هفته یک بار، باید منتشر شود.

۶- ترویج درختکاری به وسیله تجدید آیین

مراسم جشن‌های درختکاری باستانی.

در یک بررسی کلی از وقایع مربوط به این مقطع

زمانی، میتوان به نتایج ذیل دست یافت:

الف- با مروری بر تشکیلات سازمانی و تحولات

اداری و تشکیلاتی در اداره امور منابع طبیعی می‌توان

این نکته را دریافت کرد توسعه و گسترش تشکیلات

اداری مربوط به ترویج منابع طبیعی، مد نظر مسئولان

وقت بوده است و به این امر توجه خاصی مبذول داشت

بررسی تشکیلات سازمانی، در کشاورزی در سال

۱۳۳۷ و ایجاد نهادی ترویج و آموزش، در کلسه

قسمتهای مربوطه، حکایت از این امر دارد.

مد نظر به این که، نهاد ترویج، در زمینه‌های

تحقیقات و آموزش به خصوص آموزش عالی، بکلیه

درجه‌ها، موازات ایجاد تشکیلات آموزش عالی

منابع طبیعی، مراکز و نهادهای آموزشی و تحقیقاتی

نیز، همپای آن راه‌اندازی و گسترش یافت.

در سال ۱۳۳۰، اولین مدرسه عالی منابع طبیعی

وابسته به وزارت کشاورزی، با رشته جنگل و مرتع،

شروع به فعالیت نمود. در سال ۱۳۳۶ نیز، مدرسه

منابع طبیعی گرگان، وابسته به وزارت علوم در همان

رشته و در مقطع کارشناسی راه‌اندازی شد.

مراکز و ایستگاههای بررسی تحقیقاتی در زمینه

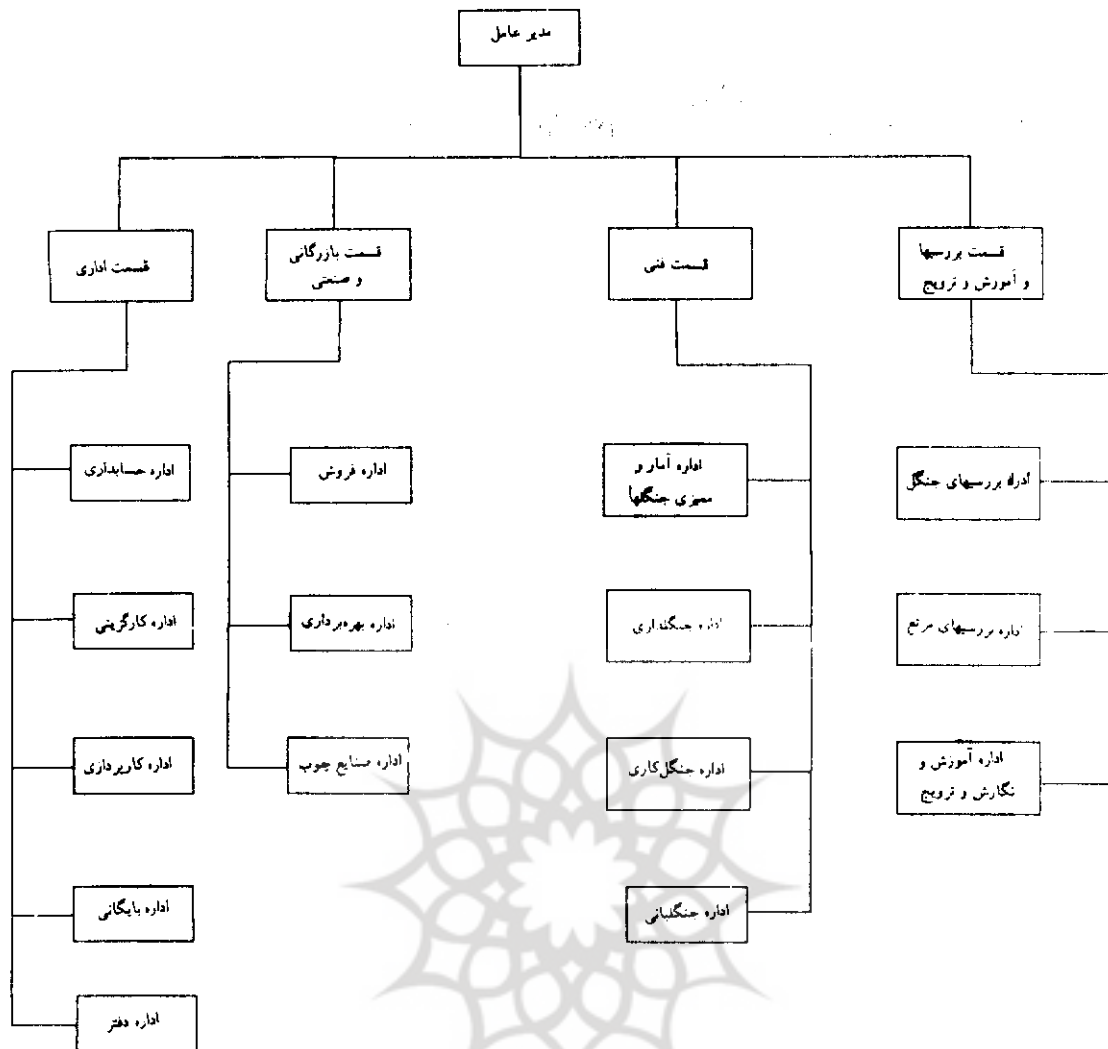
جنگل و مرتع، تحت نظر وزارت کشاورزی قسمت

منابع طبیعی) و با همکاری نهادهای غیر اداری

جدول شماره ۲- شرح تحولات سازمانی در اداره امور منابع طبیعی کشور از سال ۱۳۲۰ الی ۱۳۴۱

زمان	شرح تحولات سازمانی و اداری	وظایف، مسئولیتها و علل تغییر و تحولات به عمل آمده
۱۳۳۱ شمسی	تشکیل اداره کل جنگلها	توسعه تشکیلاتی وزارت کشاورزی، علاقه مرحوم مهندس ساعی به گسترش ادارات جنگلها.
۱۳۳۷ شمسی	تأسیس بنگاه جنگلها	به نتیجه رسیدن فعالیتهای مرحوم ساعی در مورد استفاده علمی و مستطقی از جنگلها، ضمناً در این تشکیلات ادارات امور مراتع مورد توجه واقع گردیده و از آن، به عنوان وظیفه سازمانی یاد شده است.
۱۳۳۷ شمسی	تشکیل قسمت منابع طبیعی کشاورزی در وزارت کشاورزی	این قسمت مأمور حفظ و ازدیاد منابع طبیعی کشاورزی بود و شامل دو اداره کل به شرح ذیل بود:
		۱- اداره کل بررسیها و آموزش و ترویج منابع طبیعی
		۲- اداره کل حفظ و ازدیاد منابع طبیعی
		اداره کل بررسیها و آموزش و ترویج، شامل ۵ اداره، به شرح زیر بود:
		است:
		۱- اداره کل بررسیهای آب و خاک
		۲- اداره کل بررسیهای جنگل
		۳- اداره کل بررسیهای مراتع
		۴- اداره کل بررسیهای ماهی و حیوانات وحشی
		۵- اداره کل آموزش و نگارش و ترویج
۱۳۳۸ شمسی	تشکیل مرکز تحقیقات جنگل و مرتع	

تشکیلات مرکزی بنگاه جنگلها

• دوره چهارم

از سال ۱۳۴۱ (ملی شدن جنگلها و مراتع) تا ۱۳۵۷ (انقلاب شکوهمند اسلامی)

در سال ۱۳۴۱، همزمان با آغاز اصلاحات ارضی در کشور، قانون ملی شدن جنگلها و مراتع کشور نیز، بتصویب دولت رسد، به موجب آن، کلیه جنگلها، مراتع، بیشه‌های طبیعی و اراضی جنگلی، جزء اموال عمومی و متعلق به دولت شناخته شد. به موجب این قانون، مسئولیت حفظ، احیاء بهره‌برداری از این منابع، به سازمان جنگلبانی ایران واگذار شد.

در سال ۱۳۴۱، بموازات اجرای یک سلسله اقدامات اصلاحی و رونمایی از سوی رژیم گذشته (که در نتیجه فشارهای بین‌المللی و فشار افکار عمومی داخلی بعمل آمد) و به دنبال اجرای اصلاحات ارضی در بخش کشاورزی، منابع طبیعی (جنگل و مرتع) کشور نیز، جزء اموال عمومی محسوب و به مالکیت‌های دولت درآمد و ملی اعلام شد.

پس از این اقدام، تلاشهای نسبتاً دامنهداری در جهت توسعه و گسترش فعالیتهای ترویج و آموزش و تحقیقات منابع طبیعی، از سوی دولت به عمل آمد و طرحهای فراوانی در جهت حفظ، احیاء، اصلاح و ترویج بهره‌برداری اصولی از این منابع بمرحله اجرا گذاشته شد.

نظیر بنیاد خاور نزدیک، سازمان F.A.O و اداره همکاریهای فنی آمریکا (اصل ۴)، طرحهای تحقیقاتی نسبتاً دامنهداری را، به مرحله اجرا در آوردند. (۲، ۱، ص ۲۵)

چ - به رغم فعالیتهای فوق، ادامه اعمال مالکیت‌های خصوصی بر منابع طبیعی کشور و بهره‌برداری مغرط از این منابع، در جهت کسب عواید افزونتر، منجر به انهدام تدریجی منابع طبیعی می‌شد. لذا، ترویج منابع طبیعی و تشکیلات مشابه آن، بدون حفظ و حراست مؤثر از این منابع و حل مشکل مالکیت‌های خصوصی، عملاً قادر به اعمال تأثیر قاطعی بر روند احیاء و گسترش منابع طبیعی کشور نبوده‌اند. در همین راستا،

با وضع این قانون، مسئولیت حفظ، احیاء و بهره‌برداری از منابع طبیعی، اجرای طرحهای علمی برای توسعه جنگلها و ایجاد جنگلهای مصنوعی در قالب قوانین و طرحهای مصوب وزارت کشاورزی، تحت سرپرستی و نظارت سازمان جنگلبانی درآمد. در ضمن برای جلوگیری از تجاوز به جنگلها، مراتع و مناطق جنگلی، گارد مسلح جنگلبانی، مرکب از افسران، درجه‌داران ارتش و سربازان وظیفه، تشکیل و مأموریت حراست از این منابع را عهده‌دار گردیدند. همچنین در جنگلهای مناطق عشایری نیز، عده‌ای از جنگل‌نشینان به نام راهنماهای محلی استخدام شدند تا با جنگلبانان همکاری نمایند. (۵، ص ۳۱)

پس از ملی شدن جنگلها و مراتع کشور، در مرداد ماه سال ۱۳۴۶، قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگلها و مراتع کشور از تصویب مجلسین گذشت. در راستای تصویب و اجرای قانون ملی شدن جنگلها و قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی، سازمان‌دهی احیاء و نگهداری جنگلها، در سال ۱۳۴۷ به وزارت منابع طبیعی مسئولیت گردید. دولت استثنائی این وزارتخانه در حوزه منابع طبیعی، ایجاد شد و شده است.

در ابتدای فعالیت‌های این وزارتخانه، چنانچه در مورد حفاظت و بهره‌برداری از جنگلها و مراتع و توسعه جنگلها و مراتع دست‌گام و ترویج جنگلها و مراتع مجروحی»

وزارت منابع طبیعی پس از اجرای یکسری فعالیتهای تشریحی و انجام مأموریتهای محوله، در سال ۱۳۵۰، در اجرای قانون تجدید تشکیلات و عیناً مطابق با وظایف و مسئولیتهای سازمان فوق به موارد ذیل تأکید خاصی شده بود:

الف - حفظ، توسعه و اصلاح بهره‌برداری از منابع طبیعی

ب - انجام تحقیقات و بررسیهای علمی در زمینه منابع طبیعی

ج - ترویج نتایج حاصل از بررسیها، تحقیقات و هدایت و ارشاد بهره‌برداران از منابع طبیعی، در زمینه اصول و فنون جدید (۸، ص ۴۲)

مروری بر وضعیت مراتع کشور از ابتدا تا سال ۱۳۵۷

تاریخ بهره‌برداری از مراتع در ایران، به قبل از تاریخ تمدن در این کشور می‌رسد. اولین شکل مدیریت مراتع در ایران، همراه با تولید فراورده‌های دامی و استفاده از دام تشکیل یافته است. در گذشته‌های دور، میان جمعیت و نیازهای غذایی و همچنین بین رشد جمعیت انسان و دام، تعادل مناسبی برقرار بوده و شیوه‌های بهره‌برداری از مراتع، به نایب از نظامهای زندگی آن زمان، شکل گرفته بود.

مراتع کشور و نظام بهره‌برداری از آن، همیشه تابعی از نظام مدیریت کشور و در نتیجه نظام اقتصادی آن بوده است. این نظامها را می‌توان به سه گروه عمده زیر تقسیم کرد، که تا سال ۱۳۴۱، اساس مالکیت در بهره‌برداری از مراتع به حساب می‌آمده است:

- ۱- نظامهای بزرگ مالکی و خالصه
  - ۲- نظام عشایری
  - ۳- نظام خرده مالکی
- تا سال ۱۳۴۱ نه تنها، نظام خاص دولتی یا مقررات عمومی، برای اداره مراتع وجود نداشت و مراتع بصورت مالکیت‌های شخصی توسط صاحبان آن اداره می‌شد و دولت هیچ‌گونه اعمال سیاستی بر آن نداشت، بلکه، بهره‌برداری از مراتع، دارای یک نظام خاص عرفی و محلی و قابل احترام بین گروه‌های بهره‌بردار بوده است و محدودتهای عرفی بین بهره‌برداران،

جدول شماره ۳ - سیر تحولات مربوط به اداره امور منابع طبیعی کشور از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۷

زمان	شرح تحولات	علل تحولات، عمل‌آنها
۱۳۴۱ شمسی	تصویب قانون ملی شدن جنگلها و مراتع کشور	اجرای اقدامات اصلاحی روسای توسعه‌دهنده، به علت فتره‌های بین‌المللی و افکار عمومی
۱۳۴۶ شمسی	تصویب قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی کشور	لزوم تجدید نظر در قوانین گذشته و تطبیق آن با شرایط موجود
۱۳۴۷ شمسی	تأسیس وزارت منابع طبیعی	گسترش تشکیلات منابع طبیعی کشور
۱۳۵۰ شمسی	انحلال وزارت منابع طبیعی و تشکیل وزارت منابع طبیعی	الحاق دو وزارتخانه کشاورزی و منابع طبیعی در جهت اداره منسوخ اراضی ملی شده
۱۳۵۰ شمسی	تشکیل سازمان جنگلها و مراتع کشور و گارد مسلح	سازمان جنگلها و مراتع کشور توسط معاون وزیر کشاورزی سرپرستی و اداره می‌شد.

جدول شماره ۴: زمان تأسیس در زمان تأسیس در زمان تأسیس در مراکز آموزش عالی کشور

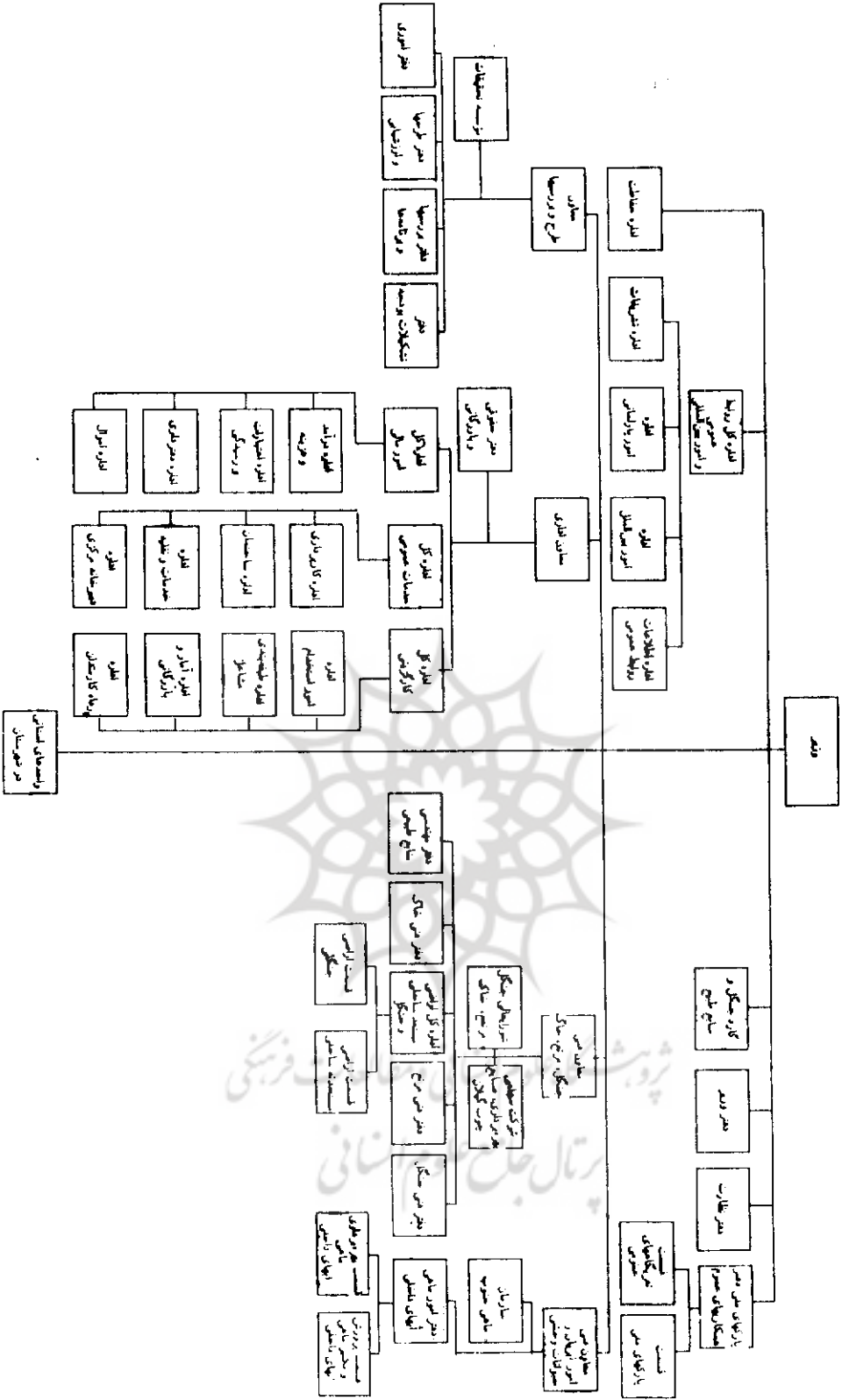
ردیف	نام رشته	نام مرکز آموزش	مقطع تحصیلی	سال تأسیس
۱	جنگل و مراتع (منابع طبیعی)	مدرسه عالی منابع طبیعی ریسته به وزارت کشاورزی و	کارشناسی و کارشناسی	۱۳۳۰
۲	جنگل و مراتع	مدرسه عالی منابع طبیعی گرگان	کارشناسی و کارشناسی ارشد	۱۳۳۶
۳	جنگلداری (اقتصاد جنگل)	دانشگاه تهران، دانشکده منابع طبیعی گرج	کارشناسی و کارشناسی ارشد	۱۳۳۵
۴	جنگلداری	دانشگاه تهران، دانشکده منابع طبیعی گرج	کارشناسی و کارشناسی ارشد	۱۳۳۵
۵	جنگلداری	دانشگاه تهران، دانشکده منابع طبیعی گرج	کارشناسی و کارشناسی ارشد	۱۳۳۵
۶	ترویج و بهره‌برداری	دانشگاه تهران، دانشکده منابع طبیعی گرج	کارشناسی و کارشناسی ارشد	۱۳۳۵
۷	جورشناسی و منابع چوب	دانشگاه تهران، دانشکده منابع طبیعی گرج	کارشناسی و کارشناسی ارشد	۱۳۳۵

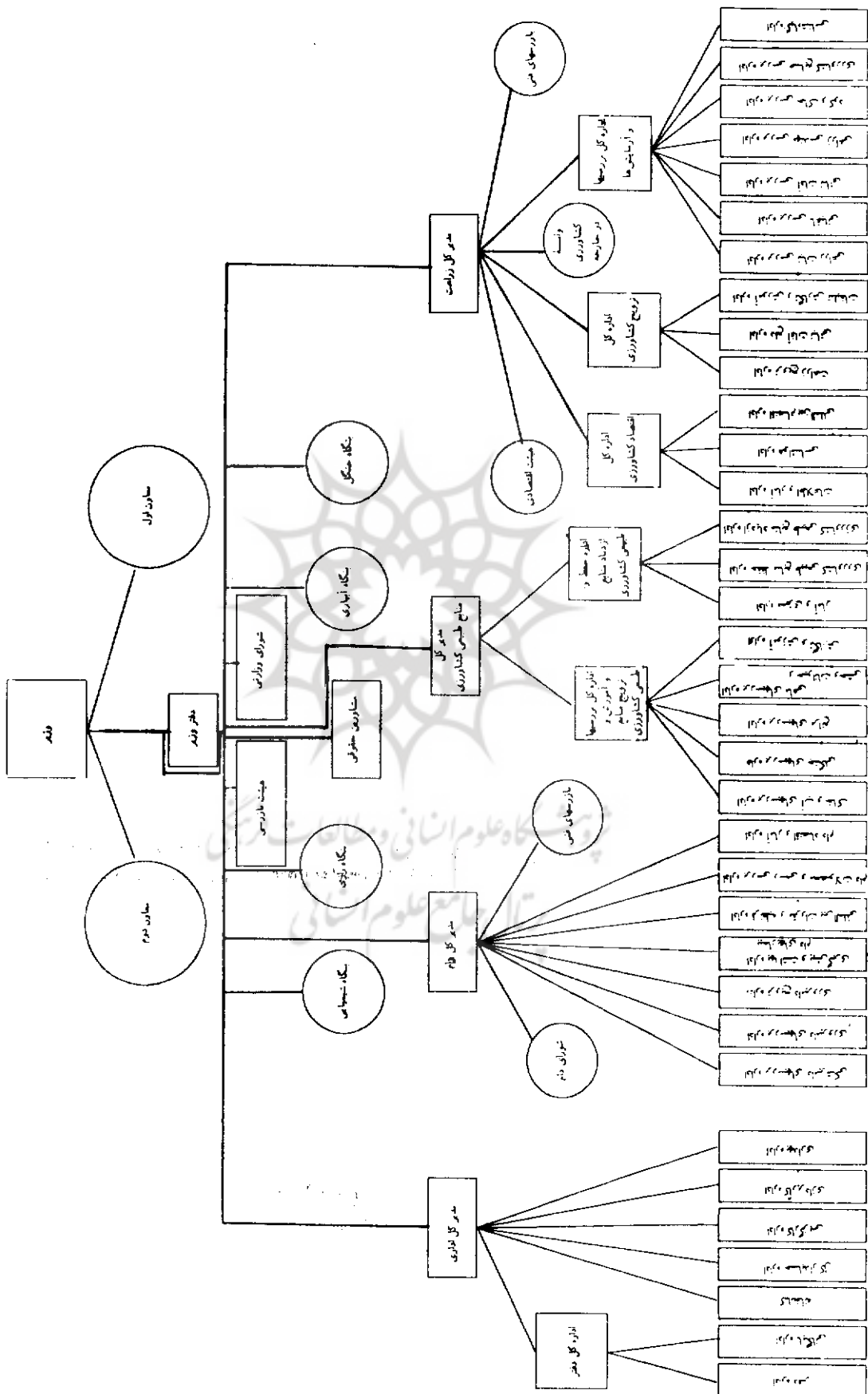
در شرح وظایف و مسئولیتهای سازمان فوق به موارد ذیل تأکید خاصی شده بود:

الف - حفظ، توسعه و اصلاح بهره‌برداری از منابع طبیعی

نمودار شماره ۵

سازمان امور منابع طبیعی کشور، وزارت منابع طبیعی، سال ۱۳۴۷

در ضمن در سال ۱۳۵۰، دولت جهت جلوگیری از بهره‌برداری بی رویه مراتع، همپای سایر کوششهای معمول، برای حفظ و احیای مراتع، نسبت به ایجاد صندوق عمران مراتع اقدام کرد، تا از این طریق امکان تهیه علوفه‌های دامی را فراهم آورد.

از سال ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۷ نیز، طرحهای مرتعداری کوچک تهیه شد و تا حدودی به مرحله اجرا درآمد. در این مقطع زمانی، با تصویب قانون ملی شدن جنگلها و مراتع کشور، روند حفظ، اصلاح و بهره‌برداری اصولی از منابع طبیعی و ترویج اینگونه امور، همپای گسترش مراکز تحقیقاتی و آموزشی (به خصوص آموزش عالی) در رشته‌های منابع طبیعی، سناب فزاینده‌ای بخود گرفت. در این دوره، طرحهای نسبتاً وسیعی در زمینه اصلاح و بهبود وضعیت مراتع و جنگلهای کشور به مرحله اجرا درآمد.

از مشخصه‌های بارز ترویج منابع طبیعی در این دوره، عدم مشارکت مؤثر مردم و بهره‌برداران منابع طبیعی در اینگونه برنامه‌ها بوده است. در حالی که یکی از اصول اساسی مکتب آموزشی و داوطلبانه ترویج، سهم نمودن مردم ذی‌ربط و ذی‌نفع در این گونه امور و برنامه‌ها می‌باشد، ولی متأسفانه، اجرایی طرحها و اقدامات اصلاحی در زمینه منابع طبیعی که از بودجه دولتی تأمین می‌شد، مشارکتهای مردمی را مد نظر قرار نمی‌داد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

اهمیت برداختن به منابع طبیعی که بنیان فعالیت‌های تولید محصولات کشاورزی و غذایی بر آن استوار است و می‌تواند به عنوان منبعی مطمئن و قابل اتکا در سرنوشت اقتصادی کشور دخیل باشد، بر کسی پوشیده نیست.

با توجه به این که این منابع مبدأ و منشأ آبادانی، خودکفایی و استقلال کشور شمرده می‌شود. توجه به حفظ، احیاء و گسترش آن، می‌باید در سرلوحه برنامه‌های توسعه کشور قرار داشته باشد.

ولی به رغم این اهمیت حیاتی و حساس، وضعیت نامساعد منابع طبیعی و روند تخریب و فرسایش آن، طی دهه‌های اخیر، هشدار می‌دهد که بیکر این منابع خدادادی که زیربنای مدنیت و اقتصاد

در حال ۲۴۱، با تصویب قانون ملی شدن جنگلها و مراتع کشور، اتخاذ تدابیر نسبتاً دامنه‌داری در زمینه اصلاح و احیای مراتع مد نظر مسئولین در نظر قرار گرفت. در آن زمان نیز، همکاریهای سازمانهای بین‌المللی از قبیل سازمان F.A.O و اصل ۴، در زمینه ترویج اصلاح مراتع ادامه داشته است. مهمترین عملیات اصلاحی و احیای مراتع در این ایام، عبارت بودند از: ایجاد ایستگاههای تولید علوفه، بذرافشایی مراتع، قرق مراتع، جمع‌آوری بذور مراتع، صدور بونه‌های حرا، ممیزی مراتع، احداث ایستحور و حاد، تأمین نیازهای جامعه دامداران متحرک، جلوگیری از جاری شدن سسهای روان به مراتع، از طریق نهال‌کاری و مالچ‌پاشی.

از سال ۱۳۴۷ به بعد، با تشکیل وزارت منابع طبیعی، عملیات احیاء و اصلاح مراتع بیش از پیش مورد توجه قرار گرفت و این اقدامات به شکلی وسیع‌تر و متنوع‌تر ادامه یافت و طرحهای اصلاح مراتع، به صورت بونه‌کاری، کشت مستقیم نباتات علوفه‌ای دیم در نقاط مختلف کشور اجرا شد (ص ۱، ۲۶)

حالت رسمیت داشت و بعد از ثبت دامن املاک و مراتع نیز، این محدوده‌ها، بطور رسمی مورد قبول دولت قرار گرفت (ص ۱، ۲۴).

در خصوص اقداماتی که توسط دولت در زمینه حفظ و اصلاح مراتع صورت گرفت، لازم به ذکر است که، در سال ۱۳۲۷ در تشکیلات جدید وزارت کشاورزی، اداره بررسیهای مراتع و اداره آموزش و نگارش و ترویج در نگاه جنگلها تشکیل شد و از سال ۱۳۳۰ به بعد، اقدامات نسبتاً دامنه‌داری در خصوص موارد فوق به عمل آمد این اقدامات به طرز خلاصه عبارت بودند از: قرفه‌های بررسی، جمع‌آوری بذور گیاهان علوفه‌ای، تشکیل هسربار یوم احداث ایستگاههای بررسی مراتع، اصلاح مقدماتی مراتع از طریق بذرافشایی و نهایتاً اقدامات آموزشی در سطوح مختلف.

در همین ایام، از طرف اداره همکاریهای فنی امریکا (اصل ۴) ایستگاههای تحقیقاتی جهت تولید و بررسی گونه‌های سازگار مرتعی، راه‌اندازی و مشغول به فعالیت گردید (ص ۱، ۲۵)

ملی این مرز و بوم محسوب میشود. در حال انقراض است و بقای آن، در گرو همت و تلاش پیگیر و بی‌وقفه مسئولان، برنامه‌ریزان و میلیونها نفر از افراد روستایی، عشایر و جنگل‌نشین است که در حال حاضر، بیشترین ارتباط را با این منابع دارند. این امر، زمانی امکان‌پذیر است که با گسترش فرهنگ عمومی از طریق آموزش و ترویج بهره‌برداری اصولی از این منابع، بدنبال تئور افکار بهره‌برداران در جهت حفظ، احیاء و بهره‌برداری بهینه از این منابع پربرکت الهی باشیم.

برای نجات منابع طبیعی کشور، آموزش و ترویج، اصلی‌ترین و اساسی‌ترین رسالتی است که، ارگانها و نهادهای آموزشی و ترویجی ذی‌ربط و متولیان و مسئولان اداره امور منابع طبیعی کشور برعهده دارند. اشاعه و تنفیذ دانش و پدیده‌های نوین، در زمینه حفظ، گسترش و بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی و ایجاد آگاهیهای عمیق و گسترده در بین ارباب رجوع و مخاطبین مورد نظر، باید بمنظابه اساسی‌ترین راه احیای منابع طبیعی کشور، در باور و اندیشه برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران، مدیران و مجریان امور منابع طبیعی کشور پذیرفته و ارج نهاده شود.

بررسی سوابق وسیع تکاملی ترویج منابع طبیعی در کشور، نشانگر این امر است که ترویج منابع طبیعی، قدمت تاریخی روشن و دیرینه‌ای دارد.

جهت مشخص‌تر نمودن این موضوع، دوره تاریخی این تحقیق و بررسی را می‌توان، به دو بخش، به شرح ذیل تقسیم نمود:

اول، دوران پرداختن به ترویج منابع طبیعی در قالب اقداماتی غیررسمی.

دوم، ترویج منابع طبیعی در قالب اقداماتی رسمی توسط نهادها و کارگزاران دولتی.

در مقطع زمانی دوم و در هنگامی که دولت مرکزی عهده‌دار اداره امور منابع طبیعی کشور شد، از طریق تشکیلات سازمانی اداره امور کشاورزی و فلاحه کشور، رسیدگی به بخش منابع طبیعی نیز جزء برنامه‌های اصلاحی دولت و کارگزاران دولتی قرار گرفت.

نهایتاً پس از تشکیل وزارت کشاورزی (سال ۱۳۲۰) و در تشکیلات سازمانی جدیدی که در سال ۱۳۲۷ برای آن وزارتخانه در نظر گرفته شد،

تشکیلاتی مستقل جهت «ترویج منابع طبیعی» در چارت سازمانی وزارت کشاورزی ایجاد شد و پرداختن به ترویج منابع طبیعی در چارچوب وظایف عمده وزارت کشاورزی قرار گرفت.

در هر دو مقطع زمانی، پرداختن به ترویج منابع طبیعی، بعضاً مقدم بر ترویج کشاورزی و اکثراً به موازات و همزمان با یکدیگر انجام می‌گرفته است. حتی قبل از ایجاد تشکیلاتی مستقل، جهت ترویج کشاورزی، اداره ترویج منابع طبیعی در وزارت کشاورزی تأسیس و راه‌اندازی شد. اداره فوق، اقدامات و فعالیتهای نسبتاً دامنه‌داری در زمینه ترویج منابع طبیعی در کشور معمول داشت. ولی متأسفانه در سال ۱۳۳۸، با تجدیدنظر در تشکیلات سازمانی اداره امور منابع طبیعی کشور، اداره ترویج منابع طبیعی از چارچوب تشکیلاتی وزارت کشاورزی حذف گردید. از این مقطع زمانی به بعد، رفته رفته رشته‌های منابع طبیعی در مراکز آموزش عالی کشور تأسیس و راه‌اندازی شد و در ابتدا وزارت کشاورزی و سپس وزارت علوم، در این زمینه اقداماتی را مبدول داشتند. در دوران توسعه و گسترش رشته‌های منابع طبیعی در مراکز آموزش عالی کشور، با توجه به اهمیت حیاتی حفظ و گسترش منابع طبیعی، بسیار لازم بود که همانند ترویج کشاورزی، رشته‌ای مستقل تحت عنوان «ترویج منابع طبیعی» نیز، در مراکز دانشگاهی تأسیس و راه‌اندازی شود، ولی متأسفانه، نه تنها در این خصوص تاکنون کاری انجام نشده، حتی واحد درسی تحت عنوان ترویج منابع طبیعی نیز، در سلسله دروس دانشجویان منابع طبیعی گنجانیده نشده است. در حالیکه، بسیار ضروری است که فارغ التحصیلان رشته‌های منابع طبیعی با اصول، اهداف، فلسفه و روشهای مکتب‌ارشادی ترویج در زمینه اشاعه و تنفیذ پدیده‌های نوین مرتبط با دانش حفظ و بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی آشنا شوند و این دانش را به مخاطبین ذی‌ربط و بهره‌برداران از منابع طبیعی، انتقال دهند.

لذا، به عنوان حسن ختام این مقاله و با در نظر گرفتن حساسیت و اهمیت موضوع، پیشنهاد می‌شود که پرداختن به منابع طبیعی در دو بُعد اجرایی و آموزشی بیش از پیش مورد توجه و نظر قرار گیرد. نخست در بعد اجرایی، می‌باید با سازماندهی مؤثر از طریق ایجاد تشکیلاتی گسترده و مصوب، مرتبط با

ترویج منابع طبیعی در نقاط مختلف کشور اقدام شود و همانگونه که تشکیلات اداره امور کشاورزی کشور نسبت به تعلیم و تربیت مروج کشاورزی (به عنوان کادر صحرایی) و اعزام آنها به مناطق روستایی اقدام می‌کنند، تشکیلات ترویج منابع طبیعی نیز، باید نسبت به آموزش افرادی مشخص، تحت عنوان «مروجین منابع طبیعی» اقدام نمایند و آنان را، به عنوان کادر اجرایی زحمت‌ارائه آموزشهای ارشادی به بهره‌برداران منابع طبیعی به نقاط مختلف کشور اعزام کنند. همچنین در بعد آموزشی، بخصوص آموزشهای عالی، لازم است که در ابتدا نسبت به در نظر گرفتن درس «ترویج منابع طبیعی» و گنجانیدن آن در واحدهای درسی کلیه دانشجویان دانشکده‌های منابع طبیعی اقدام و سپس در خصوص تأسیس و راه‌اندازی رشته مستقل ترویج منابع طبیعی بررسی و اقدامات مقتضی انجام شود.

فهرست منابع

- ۱- ترمی جگر و مین‌الدین حسن، منابع کشور، مجله جنگل و مراتع سازمان جنگلها و مراتع کشور، شماره ۱۹، پاییز ۱۳۷۲.
- ۲- امرای محمدصادق، بررسی سوابق و عملکرد ترویج کشاورزی از سال ۱۳۱۹ الی ۱۳۲۰، ساد طرح تدوین نظام ترویج کشاورزی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی، وزارت جهادسازدگی، ۱۳۷۲.
- ۳- بیرونی، هوشنگ، تاریخچه ترویج و امیرس کشاورزی، مقاله ارائه شده به نشین سیمر علمی ترویج کشاورزی، دانشگاه فردوسی مشهد، نشریات سازمان ترویج، ۱۳۷۱.
- ۴- مهری، نسی، تاریخ کشاورزی ایران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۰.
- ۵- سال غلامعلی، تاریخچه جنگلی در ایران، مجله جنگل و مراتع، سال جنگلی و مراتع کشور، شماره‌های هفتم و هشتم، سال ۱۳۷۰.
- ۶- تپس رومی، تاریخ محمد، خدمت مرحله طرح احیای کشاورزی، وزارت جهادسازدگی، ۱۳۵۹.
- ۷- عسوی، چارلز، تاریخ اقتصادی ایران، ترجمه یغوب ازند، ۱۳۶۲.
- ۸- وزارت جهادسازدگی، معاونت آموزش و تحقیقات، سیر تحول تشکیلات جنگلها، ۱۳۷۱.
- ۹- وزارت کشاورزی، سازمان و وظایف وزارت کشاورزی مصوب ۱۳۲۷، تهران ۱۳۲۸.
- ۱۰- ملک محمدی، ایچ، مبانی ترویج کشاورزی، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم ۱۳۷۲.
- ۱۱- ملک محمدی، ایچ، بررسی سوابق و عملکرد ترویج کشاورزی از سال ۱۳۲۰ تا سال ۱۳۲۹، ساد طرح تدوین نظام ترویج کشاورزی، معاونت ترویج و مشارکت مردمی، وزارت جهادسازدگی، ۱۳۷۱.
- ۱۲- میرحیدر، حسین، از سبیل تا انقلاب ارضی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۵.
- ۱۳- بوری، احمدرضا، شاخه‌ای از کشاورزی سنتی ایران، انتشارات دانشکده بهارن، ۱۳۳۰.
- ۱۴- بوری، احمدرضا، شاخه‌ای از کشاورزی سنتی ایران، سگه، ترجمه و نشر، ۱۳۵۹.